

RUS İMPARATORLUĞU'NUN ORTA ASYA'DA YÜRÜTTÜĐÜ SİYASETİN NETİCESİNDE YAŞANAN ANDİCAN AYAKLANMASI VE ÜRKÜN KURTULUŞ MÜCADELESİ¹

Zuura MURATOVA²

ÖZET

Rus Çarlığı tarafından 1865 yılında Aral Gölü'nden Issık Göl'e kadar geniş bir alanı kaplayan bölgede Türkistan Eyaleti (Oblastı) kuruldu. Issık-kol, Çui, Talas, Ketmen Töbö ve daha sonra Narın ilçelerini içeriyordu. 1867 yılında bu bölge Türkistan Umumi Valiliği adı altında ayrı bir idari yönetim hâline getirilmiş ve sınırları içerisinde Sir-Derya ve Ceti-Suu bölgeleri kurulmuştur. Rus sömürgecileri işgal altındaki kolonilerin uzun vadede gerçek Rus toprağı hâline gelmesini istiyorlardı. Kırgızistan dahil Türkistan için de aynı hedef belirlendi. Özel olarak da Rusya'nın merkezinden çiftçilerin göçü yoğunlaştırıldı. Onlara en iyi araziler verildi, 15 yıl süreyle vergi ve askerlikten muaf tutuldular ve nakdî yardımda bulunuldu. 1896'da yalnızca Pişpek ve Prjevalsk ilçelerinde 26 Rus köyü ortaya çıktı. XIX. yüzyılın sonlarında Rus çiftçiler Güney Kırgızistan'a gelmeye başladı. Burada ilk Rus köyleri 1893 yılında Pokrovka ve Oş uyezdlerinde ("ilçe", "kasaba") kuruldu. Gelen tüm yabancı çiftçiler, Kırgız halkının verimli topraklarını işgal ederek halkı dağlara kadar kovaladılar. Rus gücünün vergi politikasına göre Kırgızlar Rus devletine devredildikten sonra önce Kokon Hanlığı'na ödedikleri vergilere benzer vergiler ödediler, daha sonra ise yeni vergi türleri oluşturuldu. XX. yüzyılın başında sömürge politikası gittikçe eskisinden daha güçlendi. Bütün bunlar yerel halkın memnuniyetsizliğine ve ayaklanmasına yol açtı. Bu tür ilk başkaldırmalardan biri, 17 Mayıs 1898'de Andican kenti yakınlarında başlayan ve Rus yetkililer tarafından bastırılan "Andican Ayaklanması" idi. Çok geçmeden 1916'da ağır kayıplara yol açan "Ürkün" adı verilen kurtuluş mücadelesi başladı. Bu çalışma literatür yöntemiyle araştırma makalesidir ve amacı Rus siyasetinin neticesinde Orta Asya'da ortaya çıkan iki ayaklanma konusunda bilgilendirmek, fikir beyan etmek ve konuyu açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Andican Ayaklanması, Ürkün Kurtuluş Mücadelesi, Orta Asya, Türkistan Eyaleti, Rus İmparatorluğu

¹ Bu Makale 23-25 Kasım 2024 tarihleri arasında düzenlenmiş olan ASEAD 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora (PhD) Öğrencisi. Samsun/Türkiye, zuoram4@gmail.com

**THE ANDIJAN UPRISING AND THE URKUN STRUGGLE FOR LIBERATION
AS A RESULT OF THE POLICY CARRIED OUT BY THE RUSSIAN EMPIRE IN
CENTRAL ASIA**

ABSTRACT

The Turkestan Province (Oblast) was established by the Russian Tsardom in 1865 in a region covering a wide area from the Aral Sea to Issyk Kul. It included the districts of Issyk-Kol, Chui, Talas, Ketmen Töbö and later Narin. In 1867, this region was turned into a separate administrative administration under the name of the Turkestan General Governorate and the Sir-Derya and Ceti-Suu regions were established within its borders. Russian colonialists wanted the occupied colonies to become real Russian territory in the long run. The same target was set for Turkestan, including Kyrgyzstan. In particular, the migration of farmers from central Russia has been intensified. They were given the best lands, were exempt from taxes and military service for 15 years, and were given financial aid. In 1896, 26 Russian villages appeared in Pishpek and Prjevalski districts alone. At the end of the 19th century, Russian farmers began to arrive in Southern Kyrgyzstan. The first Russian villages were established here in 1893 in Pokrovka and Osh uyezds. All the foreign farmers invaded the fertile lands of the Kyrgyz people and chased them into the mountains. According to the tax policy of the Russian power, after the Kyrgyz people were transferred to the Russian state, they first paid taxes similar to those they paid to the Kokon Khanate, and then new types of taxes were created. At the beginning of the XX century, colonial policy became increasingly stronger than before. All this led to dissatisfaction and uprising of the local population. One of the first such uprisings was the “Andijan Uprising”, which began near the city of Andijan on May 17, 1898 and was suppressed by the Russian authorities. Soon the liberation struggle called “Urkun” began in 1916, which caused heavy losses. This study is a research article using the literator method and its purpose is to provide information, express an opinion and explain the subject about two uprisings that occurred in Central Asia as a result of Russian politics.

Keywords: Andijan Uprising, Urkun Struggle for Liberation, Central Asia, Turkestan Province, Russian Empire

GİRİŞ

XIX. yüzyılda Türkistan bölgesi Rus İmparatorluğu için birkaç açıdan önemli hale gelmişti. İngiltere'nin yanı sıra bazı emperyalist güçler Türkistan bölgesine girmeye çalışmaktaydı. Rus Çarlığı, İngiltere'nin yayılcı eylemlerini sınırlamaya çalışarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırgız topraklarını yavaş yavaş Rus kolonisi hâline getirmeye başlamıştı. Kırgızistan 1855-1876 yılları arasında 20 yıl süren savaş sonunda Rus istilasına boyun eğmek zorunda kaldı. Kırgızistan Rusya'nın bir parçası olduktan sonra, Çarlık yasaları Kırgız topraklarında uygulamaya konuldu.

Bu yasalar Kırgız sosyal yaşamını derinden etkilemeye başladı. 1861’de Rusya’da serflik (*serfler, toprak sahiplerine bağlı, özgürlükleri kısıtlanmış köylülerdi*) düzeninin kaldırılması sonucunda topraksız kalan çiftçileri yerleştirmek için başka topraklar bulmak ve bu çiftçileri oralara yerleştirmek gerekiyordu. Bu iş için de en uygun yer geniş ve verimli Orta Asya toprakları olarak görülmekteydi.

Rus Çarlığı 12 Şubat 1865 tarihinde Türkistan Oblastı’nın kurulması isimli bir emirname yayınlamaya Türkistan Eyaleti’nin kuruluşunu resmen ilan etti. Böylece Issık Gölü’nün batısından Ural Irmağı’na kadar uzanan bölgede Orenburg Genel Valiliği’nin yönetimi altında Türkistan Eyaleti teşkil edilmiş oldu. Issık-kol, Çui, Talas, Ketmen Töbö ve Narın ilçelerini kapsayan eyaletin ilk askeri valisi olarak General Chernyaev atandı. Rus Çarlığı Türkistan topraklarının Kokand Hanlığı ve Buhara Emirliği dışında kalan bölgelerini ele geçirdikten sonra 11 Temmuz 1867’de Türkistan Eyaleti isminin Sirderya, Yedi Su ve Semerkant eyaletlerinden oluşacak şekilde Türkistan Umumi Valiliği olarak değiştirilmesine karar verdi. 1886 yılında ise, Türkistan Eyalet idaresine ilişkin nizamname yürürlüğe konularak Türkistan Umumi Valiliği, Türkistan Krayı olarak yeniden düzenlenmiştir.

Türkistan Eyaletinde Yönetim

Türkistan Eyaletinde yönetim büyük ölçüde paramiliterdi. Bölgeyi yöneten genel valilerden alt bölgelere hükmeden icra memurlarına kadar askeri güçlerin kontrolü altındaydı. Generaller vali olarak illerin başına yönetici olarak atanmaktaydı. İller bölgelere ayrılmış, bölgenin başına da yine rütbeli askerler atanmaktaydı. Siyasi sistemin bir sonraki bölümü bu bölgelerin boluşluklara (*Kırgızlarda boluşluk, birkaç köyü veya boyu birleştiren bir idari birimdir ve bu birimi yöneten kişiye boluş denir*) bölünmesidir. Boluşluklar çoğunlukla 2.000 - 3.000 tütündü (duman - bir aile). Onları yönetmek için de üç yılda bir başkan seçiliyordu. Boluşluklar köylere ayrılıyordu. Köyün nüfusu 100-200 tütün (ocak, ev, aile anlamındadır) olurdu. Köyün başında da 3 yıl için seçilen Starçınlar (bir kabile veya köyde saygın, güvenilir ve liderlik özelliğine sahip yaşlı kişiyi ifade eder ki kökeni Rusça “starsiy” yaşlı veya kıdemli anlamına gelmektedir. Boluşlarla Starçınlar çoğunlukla yerlilerin içinden seçiliyordu ve onlar daha önceden siyatten anlayan, kuzeyde Manaplar (Kırgız boylarının veya kabilelerinin liderini ifade eden bir ünvanıdır. Manaplar, genellikle saygın, zengin, güçlü ve halkı yöneten kişiler olmuştur), güneyde Datkalar (XIX. yüzyılda, özellikle Rus hakimiyeti döneminde yaygınlaşan bir ünvanıdır. Bu ünvan, genellikle askeri veya idari işlerde etkili, zeki ve örgütleyici yeteneklere sahip kişilere verilmiştir) kabile liderleriydi. Rus devleti ilerleyen yıllarda halkın iradesine başvurmadan yöneticileri kendi adamlarından seçmeye başladılar. XVIII – XIX. yüzyıllarda ve özellikle kuzeyde Manapçılık (Kırgız toplumunun geleneksel yönetim yapısında önemli bir rol oynayan, halkı yöneten ve sosyal düzeni sağlayan bir liderlik anlayışdır) adı verilen Kırgız hükümet sistemi vardı. Bu sisteme göre yönetim bir zincir gibi otomatik olarak nesilden nesile geçiyordu. Ancak Rus İmparatorluğu’na boyun eğdikten sonra, bu sistem kökten bir değişime uğradı ve Manaplar önceki gibi, gücü nesilden nesile aktarmayı başaramıyorlardı.

Ruslaştırma Siyaseti

1891’de Alan Yönetmeliği adı verilen özel bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeye göre, sadece tarıma uygun görülen topraklar değil Kırgızistan’daki tüm topraklar, meralar ve ormanlar bile Rus İmparatorluğu’nun mülkiyeti hâline getirildi. Böylece Rus İmparatorluğu’nun çeşitli yerlerinden getirilen Rus göçmenler Kırgızistan’ın en verimli topraklarına yerleştirilmeye başladı. O yıllarda Orta Rusya’da yaşanan kıtlık da göçün önemli sebeplerinden biriydi. Gelen çiftçilere en iyi araziler verildi, 15 yıl süreyle vergi ve askerlikten muaf tutuldular ve nakdî yardımda bulunuldu. Ceti-Suu ilinde yer alan Pişpek ve Prjevalsk bölgelerindeki en iyi Kırgız toprakları sömürgecilerin eline geçti. Rus hükümetinin yeniden yerleşim ve iskan politikasının bir sonucu olarak, Orta Asya’daki Rus nüfusu 1897’de 200.000 kişiden 1917’de 750.000’e çıktı ve bu da bölge nüfusunun %10’unu oluşturuyordu³. XIX. yüzyılın sonlarında Rus çiftçiler Güney Kırgızistan’a gelmeye başladı. Burada ilk Rus köyleri 1893 yılında Pokrovka ve Oş uездlerinde (bu terim, eski Sovyet döneminde veya Rus İmparatorluğu zamanında kullanılan bir idari bölünme terimidir. “Uezd” birden fazla ilçeyi kapsayan ve valiler tarafından yönetilen bir idari birimdir) kuruldu. Buralara gelen Rus çiftçiler, Kırgız halkının verimli topraklarını işgal ederek Kırgız halkını dağlara sürdüler. Ayaklanma öncesinde Karakol yakınlarındaki Tüp bölgesinde 1.500 dönüm alan, Rus din adamlarına verilmişti. Başka bir deyişle, Kırgız nüfusu toprak ve su kaynaklarını tamamen kaybetmişti. Kırgızistan dört büyük bölge ve dokuz uezdden oluşmaktaydı. Tüm bölgelerde ve birçok uezdde Kırgızlar azınlıktaydı. Örnek verirsek, Andijan uezdinde yerel nüfusun %27’si, Namangan’da %19’u, Skoblevskiy’de %14’ü ve Hokand’da - %4’ü Kırgızlardan oluşmaktaydı. Sadece Pişpek, Prejevalsk ve Oş’ta ağırlıklı olarak Kırgızlar yerleşmişlerdi⁴.

Andican Ayaklanması

Türkistan’ın Ruslaştırılması politikaları 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde daha güçlü uygulanmaya başladı. Rusların bu politikaları yerel halkın memnuniyetsizliğine ve ayaklanmasına yol açtı. 17 Mayıs 1898’de Tacik köyünde yaklaşık 200 Andican sakini toplandı⁵. Bu ayaklanma, köyün Esheni (Hoca) Madali Dukchi ve Kırgızların Doolos kabilesinden Ziyaddin Maksym uulu (Ziyaddin Maksım oğlu) tarafından yönetiliyordu⁶. Çok kısa bir süre içerisinde baş kaldıranların sayısı 2 bine ulaştı. Ayaklanma hızla Fergana bölgesine yayıldı. Andican, Margalan, Oş ve Namangan bölgelerinin nüfusu buna aktif olarak katıldı. Yetersiz donanıma sahip olan isyancılar, şiddetli bir savaşta iyi hazırlanmış Rus birliklerine karşı fazla direnemeyerek geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

³ Центральная Азия в составе Российской империи. М., 2008. С. 223–224

⁴ Рыскулбеков, 1965: 8

⁵ Глущенко, Е. А. Россия в Средней Азии. Завоевания и преобразования. Архивная копия от 18 января 2016 на Wayback Machine — М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. — 575 с. — (Россия забытая и неизвестная. Золотая коллекция). ISBN 978-5-227-02167-0, С. 530

⁶ Глущенко, Е. А. Россия в Средней Азии. Завоевания и преобразования. Архивная копия от 18 января 2016 на Wayback Machine — М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. — 575 с. — (Россия забытая и неизвестная. Золотая коллекция). ISBN 978-5-227-02167-0, С. 528

20 Mayıs'ta Andican'a 90 kilometre uzaklıktaki Çarbak köyünde ayaklanmanın lideri Madali yakalanıp 12 (bazı kaynaklarda 13) Haziran'da asılarak idam edilmiştir. Toplam 777 kişi tutuklandı, 415 kişi yargılandı. 18 kişi asılarak idam edildi, 362 kişi ise idam cezası yerine uzun süreli sürgüne gönderildi. Olaya karışan 417 isyancıdan 257'si Kırgız (%62), 112'si Özbek, 20'si Türk, 17'si Uygur, 3'ü Kıpçak, 5'i Tacik, 1'i ise Karakalpaktı⁷. Sürgün edilenlerin 106'sı da Kırgız'dı. Andican ayaklanması, XIX. yüzyılın sonlarında Orta Asya'daki en büyük ayaklanma olarak tarihe geçmiştir. Olaya Kırgızlar, Özbekler, Türkler, Uygurlar, Tacikler ve nüfusun çeşitli sosyal tabakaları katılmıştır. Hareketin bir din adamı tarafından yönetilmesi, dini slogan ve çağrılarda bulunulması ortak ve güçlü dini duygulardan kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu bölgenin ana nüfusu yüzyıllardır İslam'ı yaşamakta, dini değerler nüfusun çoğunluğunun duygularına derinlemesine yerleşmiş bulunmaktaydı. İnsanlar bu dini değerler etrafında birleşerek, ortak dertlerini ortak dini duygularıyla ifade etmişlerdir. Bu nedenle ayaklanma gerici bir hareket olarak değerlendirilmemektedir.⁸ Bu ayaklanma son derece kısa ömürlü olmasına ve görünüşte yerel bir karaktere sahip bulunmasına rağmen, derinliğinde büyük önem taşıyan nedenleri barındırıyordu.

“Ürkün” Ulusal Kurtuluş Mücadelesi

1900 yılında, Przhevalsk İlçesi'nin %11'ini oluşturan Rus nüfusu, ülkenin toplam ekilebilir arazisinin %23,8'ine sahipti. 1916'da ülkenin %21,1'ini oluşturan Rus nüfusu tüm ekilebilir alanların %67,3'ünü ele geçirmişti ve 1920'deki toprak reformundan önce ise Nüfusun %34,1'ini oluşturan Rus nüfusu, ülkenin ekilebilir arazisinin %84,7'ini elinde tutuyordu. 1916 yılında Türkistan Eyaletinin %6'sını oluşturan Ruslara ekilebilir arazilerin %57,7'si verilmiştir. Nüfusun %94'ünü oluşturan yerli halk ise ekilebilir arazinin sadece %42,4'üne sahipti.

Rus çiftçiler su kaynaklarını işgal ederek, Kırgızların su almasına imkân vermeyip topraklarını terk etmeye zorluyorlardı. Kırgızlar yol yapımı, köprü yapımı ve diğer zor görevlerden de sorumluydular. O zaman Kırgızistan toprakları Fergana, Semerkant, Syrdarya ve Ceti-Suu gibi dört kısma ayrılmıştı. Eskiden tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerel Kırgızlar artık otlatma için vergi ödemeleri gerekiyordu. Çarlık hükümeti, bölgeyi yönetmede yerel halkın temel çıkarlarını dikkate almadı. Ayaklanmanın ana nedenlerinden biri, Rus köylülerin büyük akını ve onların yeniden yerleşimleri sırasında Kırgızlara yönelik şiddetin artmasıydı. Çarlık hükümeti, yerel direnişi önlemek için sadece Türkistan'daki silahlı kuvvetlerini değil, aynı zamanda buralara yerleştirmiş olduğu Rus çiftçilerini de kullandı.

1914'te Rusya'nın Birinci Dünya Savaşına katılması, zaten ezilen, acı çeken ve sömürülen Kırgız halkı için tam bir felaket oldu. Çarlık Rusya'sının bağımlı halklarına yaptığı sömürge baskısı savaş sırasında dayanılmaz seviyelere ulaştı. Ekim 1914'te Maliye Bakanı, Çarlık Rusya Bakanlar Konseyi'ne askeri vergiler alınması yönünde önerilerde bulundu.

⁷ Кененсариев, Т Россия 115 лет назад жестоко подавила Киргизско-Андижанское восстание. Дата обращения: 9 августа 2013. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1370123220>

⁸ Осмон Осмонов - ответы на 100 экзаменационных вопросов. 49 - вопрос.

Önerilerin kabul edilmesiyle 1 Ocak 1915'te Askeri vergiler yürürlüğe girdi. Türkistan Eyaleti'nin tüm bölgeleri için, her türlü doğrudan vergi türünün %21'i oranında ek vergi alınacaktı. Bölgesel verginin uygulanmasından önce de, sanayi ve ordu için hammadde, gıda, yem ve yakıt tedarik etmek için çok sayıda komisyon faaliyete başlamış, halkın elinde olanı almaya başlamıştı. Kırgızlar ve diğer halklar cepheye hayvan, bozüy (çadır), pamuk, et ve başka pekçok şey vermekteydiler. Bu durum halkın geçim sıkıntısı çekmesine, açlığa ve sefalete zorlamaktaydı. Sonunda inanılmaz bir oranda artan vergiler ve ağır savaş yükümlülükleri insanları canından bezdirdi.

Birinci dünya savaşının üçüncü yılına gelindiğinde Avrupa'daki acımasız kanlı savaş, daha fazla askeri güce ihtiyaç duymaya başladı. Bu nedenle Rus İmparatorluğu, savaşta kötüleşen konumunu iyileştirmek için Türkistan halkını askerlik ve cephe gerisi savunmasında seferber etmeye karar verdi. 1916 yazında hükümet, ön cephelerde savunma yapılarının inşası için bir milyon insan gücüne ihtiyaç olduğunu, bunun için halk arasından zorunlu askerlik yükümlülüğü taşımayan toplam 550.000 kişiden işçi grupları oluşturulması kararı aldı. Bu büyük bir sorun oluşturacak karardı. Çünkü o kadar insanın askerlik için cepheye gitmesi demek, tarlalarda çalışacak erkek nüfusun azalması, geride kalanlar için kıtlık, açlık, sefalet ve dul-yetim sayısının artması demektir. Bu durum toplumda büyük bir infiale sebep olmasına rağmen, Çar II. Nikolay 25 Haziran 1916'da savunma yapılarının ve askeri binaların inşasında imparatorluğun erkek yabancı nüfusunun katılmasını emreden kararnameyi imzaladı. Söz konusu kararnameye göre 19-43 yaş arası yerel halk için askerlik zorunlu hale getirildi. Bu zorunlu çalışmaya çağrılan kişiler, cephede Rus askerlerinin savunma tesislerinin yapımında görev alacak, ayrıca arkada çeşitli savunma görevlerini yerine getirecekti. Bunun için Astrahan Eyaleti, Sibirya Bölgesi ve Orta Asya yerel halkının 19-43 yaş arası erkekleri askere çağrılacaktı ve Türkistan Eyaleti bunun 250 binini⁹ göndermek zorundaydı. Emir hakkında bilgi verildikten sonra bu kadar insanın askere çağrılmasının sebebi halka tam olarak anlatılamamıştı. Bazıları askerlik için diye anlatırken, bazıları da savaş meydanındaki askerlere yardım edeceklerini söylemiştir. Bunun gibi her farklı haber insanların daha da paniğe kapılmasına neden olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Kırgızların durumu daha da zorlaşmıştı. Toprakları Rusya'dan getirilen Rus köylülerine verildiği için ekebildikleri verimli topraklarını kaybetmişlerdi. Savaş yıllarında daha az ürün ekilebildiği için hasat yarı yarıya azalırken, hayvan sayısı da azalmıştır. Vergilerin miktarı artarken, çarlık yetkilileri de savaş bahanesiyle yerel halktan çok sayıda at, deve, koyun, keçi, kıyafet ve boz üy (geleneksel göçebe yaşam tarzına ait, keçe veya deriyle kaplanmış, yuvarlak şekilli geçici barınaktır) toplamaya çalışmıştır.

⁹ *Маяров В. Н.* «Организация рабочей силы в тылу армии является государственной потребностью столь же необходимой и неотложной, как и формирование самой армии». // *Военно-исторический журнал*. — 2017. — № 4. — С.33—38.

Kırgızlar askere giden Rus çiftçilerin çiftliklerinde çalışmaya zorlanmıştır. Sonuç olarak bu emir, zaten zorlu bir yaşam mücadelesi veren halkların öfkelerini çığırından çıkarmış ve ulusal kurtuluş mücadelesinin başlamasında son damla olmuştur¹⁰. Böyle bir baskıyı hoş görmeyen koloni halkları özellikle de Rusların “Orta Asya” dediği eski Türkistan bölgesinin tüm halkları Rusları protesto etmeye başladı.

Bu ayaklanma Astrahan ve Kafkasya’daki Kalmak’lardan başlayıp Orta Asya’ya taşınmış, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da huzursuzluklar başlatmış, Orta Asya’nın her yerine yayılarak Kırgızistan’ın güneyinden, Kazakistan’a ilerleyerek Sibirya’ya kadar uzanmıştır. Ayaklanmaya onlarca ulus ve bir milyondan fazla insan katılmıştır. Ayaklanma Semerkant bölgesi Kocent şehrinde 4 Temmuz 1916’da başladı, 7 Temmuz’da Taşkent’e oradan da hızla Sır Derya ve Fergana bölgelerine yayıldı. Kırgızlar, Fergana eyaletindeki Temmuz ayaklanmasında aktif rol oynadılar. Güney Kazakistan ve Kırgızistan, isyancı nüfusun zirveye ulaştığı bölgelerdi.

Ağustos ayından itibaren Güney Kırgızistan’ın çoğu ayaklanmaya katıldı. Başlangıçta, ülkenin güney kesiminin bir parçası olan Oş, Andijan, Namangan, Kokand ve Margalan bölgelerindeki Kırgızlar, Kıpçaklar ve Özbekler Çar’ın kararına isyan ederek isim listelerini yaktılar. Oş ilçesindeki ayaklanma, Temmuz başında Süleyman Dağı’nın eteklerinde yaklaşık 10 bin kişilik bir mitingle başladı. Uzgen’deki ayaklanma da şiddetliydi. Güneydeki olaylardan sonra, kuzeyde yaşayan Kırgızlar ayaklanma hazırlıklarına başladı. Kuzey Kırgızistan’daki ayaklanma Türkistan’ın diğer bölgelerine göre daha kalabalıktı. Buradaki halk ayaklanması, ağır silahlı Rus birliklerine karşı silahlı çatışmalar seviyesinde gerçekleşti. *Pishpek, Issyk-Ata, Kochkor, Kegeti, Kemin, Przhivalskve Barskoon*’da halk liderleri tarafından gizli toplantılar yapılıyordu. Genel olarak Kırgızların merkezi bir liderleri yoktu. Her bölgeden kendilerine uygun gelen insanları Han olarak seçiyorlardı. Eski Kırgız geleneklerine göre, yerel halktan binlik, binliğe dahil yüzlük, yüzlüğe dahil onluklar şeklinde savunma birlikleri oluşturuldu ve onlara liderler seçildi. O, liderler ise Han’a itaat ediyorlardı. Kırgızlar basit silahlara sahipti. İsyancılar Issık-Göl ve Talas’ta güç kazanıyordu. Tenir-Too’daki Kırgızlar ayaklanmada aktif rol aldı. Koçkor vadisi buradaki ayaklanmanın merkezi oldu.

Ayaklanma başlar başlamaz, Rus hükümeti ayaklanmanın Türkistan’a yayılmasından endişelenerek, savaş alanında bulunan General A.N. Kuropatkin’i Türkistan genel valiliğine atadı. Türkistan Genel Valisi başkanlığı A.N. Kromatin tarafından yapılan toplantıda Kırgız ayaklanmasının cezalandırılması kararı aldı. 17 Temmuz 1916 Türkistan’da sıkıyönetim ilan edildi¹¹ ve Savaş Bakanı’nın emriyle 11 taburdan oluşan 3.300 Kazak-Rus askeri Türkistan’a gönderildi. Onlar 42 top ve daha başka ağır savaş silahlarına sahip bulunmaktaydı. Rus birlikleri isyanı bastırırken üzerinde makineli tüfek monte edilmiş kamyonlar kullandılar.¹²

¹⁰ Трагедия 1916 года: Девяносто пять лет со дня восстания. <http://www.fergananews.com/article.php?id=7003>

¹¹ СРЕДНЕАЗИАТСКОЕ ВОССТАНИЕ 1916. https://old.bigenc.ru/world_history/text/4161229

¹² Ганин А. В. Последняя полуденная экспедиция Императорской России: Русская армия на подавлении туркестанского мятежа 1916—1917 гг. // Русский сборник. Исследования по истории России. Ред.-сост. О. Р. Айрапетов, Мирослав Йованович, М. А. Колеров, Брюс Меннинг. М., 2008. С. 152—214

Ayaklanmanın bastırılmasında kullanılmak üzere Bişkek'ten Karakol'a 170 tüfek ve 30.000¹³ mermi kartuşu gönderilmiş ancak İbrayim Tolo tarafından organize edilen pusu neticesinde silahlar Kırgızların eline geçmiştir. Şayet bu silahlar Karakol'a ulaşmış olsaydı, isyancıların ölü sayısı daha fazla olurdu. En dramatik olaylar, modern Kırgızistan topraklarını içeren Ceti-Suu'da meydana geldi. Kendi toprakları için savaşan Kırgızların, Ruslar tarafından silahla öldürülmesi sıradan bir görünüm almıştı. Ceti-Suu'daki ayaklanmayı bastırmak için Türkistan Oblastı tarafından bölgeye 6.530 ağır silahlı asker gönderildi, bunların 1105'i süvari idi. Daha sonra, Savaş Bakanı'nın emriyle, Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan birliklerden iki Rus-Kazak alayı, 240 süvari avcısı, 16 top ve 47 makineli tüfek gönderildi. Ayrıca Rus çiftçilerin %43'ü daha önceden silahlandırılmışlardı.

İsyanın Bastırılması ve Çin'e Zorunlu Göç

Eylül ayında, Rus birlikleriyle yapılan küçük çatışmalar dışında ayaklanma büyük ölçüde bastırıldı. Çarlık yönetimi, isyancıların ezilmesini, yerel halkın katledilmesini, mülklerinin yağmalanmasını ve köylerinin yakılmasını emretti. İsyan sırasında zarar gören Rus çiftçilerin kayıplarını telafi etmelerine izin verilmesi yağmaya sebep oldu.

Askeri mahkemeler protestocuların vurulmasını emrettiğinden cezalar derhal infaz ediliyordu. Ceza müfrezeleri ve onlara yardım eden yabancı köylüler sadece isyancıları değil, aynı zamanda yaşlıları, çocukları ve ayaklanmaya katılmayan kadınları da öldürdüler. Meselâ, Belovodsk'ta 500'den fazla Kırgız, ayaklanmaya katıldı diye ahıra hapsedilerek ertesi gün vahşice katledildi.

Ulusal kurtuluş ayaklanmasındaki yenilginin bedeli halk için çok ağır oldu. Kırgızlar yok olma korkusuyla Eylül ayı sonlarında kendi topraklarını terk etmeye ve sığınmak için Çin'e doğru kaçmaya başladılar. Arşiv verilerine göre, Kırgızların Semirechye bölgesinde yaşadığı Prjevalsk ve Pişpek bölgelerindeki yaklaşık 65 boluşluktan (birkaç köyü veya boyu birleştiren bir idari birimdir) 32'si Çin'e göç etmek zorunda kalmıştır¹⁴.

Kaşgar'daki konsolosluk sekreteri Stefanov'un belirttiğine göre Üch-Turpan ve Ak-Suu bölgelerine kaçan Kırgızların toplam sayısının 100-120 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir¹⁵.

Semirechye'deki Geçici Hükümet Komiseri Şpakski'ye göre, 1 Temmuz 1917'ye kadar Rus ordusuyla yapılan çatışmalarda 12.000 Kazak ve Kırgız öldürüldü, 164.000 kişi Çin'e kaçtı ve bunlardan 83.000'i öldü¹⁶. Tynyshpayev'e göre Çin'de 95.200 kişi öldü¹⁷.

¹³ Жусуп Абдрахманов. «1916 год. Дневник. Письмо Сталину» Фрунзе 1991.С.173

¹⁴ Кыяс Молдокасымов. «1916-й год. Архивные документы в Алматы» статья. 2016.

¹⁵ Кыяс Молдокасымов. «1916-й год. Архивные документы в Алматы» статья. 2016.

¹⁶ Восстание 1916 года в Туркестане: документальные свидетельства общей трагедии: сб. док. и материалов Архивная копия от 22 мая 2021 на Wayback Machine / МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т всеобщ. истории РАН; [сост., авт. предисл., вступ. ст. и коммент. Т. В. Котюкова]. — М.: Марджани, 2016. С. 88

¹⁷ Восстание 1916 года в Туркестане: документальные свидетельства общей трагедии: сб. док. и материалов Архивная копия от 22 мая 2021 на Wayback Machine / МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т всеобщ. истории РАН; [сост., авт. предисл., вступ. ст. и коммент. Т. В. Котюкова]. — М.: Марджани, 2016. С. 86.

Bu çatışmalar sırasında 3.000 Rus sivil öldürülürken, 10.000'den fazla Rus köylüsünün çiftliği zarar görmüştür. Ayaklanmanın bastırılması sırasında ölen yerli halkın sayısı bazı kaynaklara göre 100¹⁸ bin ila 500 bin arasında değişmektedir.

Kırgızlar yok olma korkusuyla topraklarını terk ederek Çin'e sığınmak için üç güzergah üzerinden kaçmaya başladılar. İlk yol olarak Çin'e Narın tarafıyla Torugart'tan geçtiler. İkinci yol Bedel geçiydi ve üçüncü yol ise, Üzöngü-Kuuş üzerindendi. Kaçan insanları kovalayan silahlı cezalandırıcı müfrezeler yakaladıkları insanları yerinde infaz ediyorlardı. O zamanın sayımına göre, Tarbagatay, Altay'dan geçenler 250 bin kişi, Kaşkar tarafından geçenler ise 15-20 bin kişiydi. Bunların 170.000'i Kazaklardı. Ceti - Suu bölgesinden Çin'e kaçan mülteci sayısı 160.000'e ulaştı, bunun 130.000'i Kırgız'dı. Kırgız halkı için özellikle Çin sınırında durum çok acı vericiydi.

Kaçış yolunda Kırgızların çoğu askeri gruplar veya silahlı Rus köylüleri tarafından kadın, erkek, yaşlı ve çocuk demeden yakalandıkları yerde katledildi, hayvanları ve mülkleri yağmalandı. Kırgızların bir kısmı ise açlık, şiddetli soğuk veya çiçek hastalığı gibi zorlu doğa şartlarına dayanamayarak öldüler. Kırgızların çoğu bu süreçte canlarını, mallarını ve hayvanlarını kaybederken, kurtulanlar açlık ve yoksulluk çekti, hayatta kalabilmek için çocuklarını, eşlerini veya kız kardeşlerini köle olarak satmak zorunda kaldılar¹⁹. Ürkün²⁰ kış aylarına denk geldiği için, zorlu kış şartlarında soğuk ve kaygan dağlardan geçemeyen birçok insan göç sırasında donarak ölmüştü. Bu nedenle Ürkün, Kırgız halkının Rus İmparatorluğu'na karşı 1916 yılında başlattığı milli direnişi ifade etmek için kullanılan, derin anlamlar taşıyan bir terimdir.

SONUÇ

Rusya'nın Orta Asya'ya olan ilgisi, sadece stratejik ve ekonomik nedenlere dayanmamış, aynı zamanda bölgenin küresel siyasi dengeler içindeki konumu da etkili olmuştur. İngiltere ile süregelen "Büyük Oyun"da Orta Asya, Rusya'nın Güney Asya'ya erişimini sağlayan bir köprü olarak görülüyordu. Ancak Çarlık Rusya'sının bölgede uyguladığı baskıcı politikalar, yerel halkların ulusal kimliklerini güçlendirmiş ve ilerleyen yıllarda bağımsızlık mücadelelerine zemin hazırlamıştır.

1916 Ürkün Ayaklanması, Kırgız halkının tarihinde derin izler bırakan bir trajedi ve aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinin sembolü olarak büyük bir önem taşımaktadır. Bu olay, sadece bir halkın sömürgeci politikalara karşı direnişini değil, aynı zamanda Orta Asya'nın modern tarihindeki dönüşümleri ve Birinci Dünya Savaşı'nın bölgeye olan etkilerini de yansıtmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, küresel ölçekte büyük siyasi ve toplumsal değişimlere neden olurken, Rus İmparatorluğu'na bağlı Orta Asya'daki halklar için daha ciddi sonuçlar doğurmuştur.

¹⁸ Булдаков В., Леонтьева Т. Война, породившая революцию: Россия, 1914—1917 гг. — Москва, 2015. — 720 с

¹⁹ Солтоноев Б. «Кызыл кыргыз тарыхы». - Бишкек, 1993. - 2 - китеп. Б. 67.

²⁰ "göç" "sürgün" ve "Ürkerek kaçmak" gibi anlamlara gelmektedir. Kırgızca'da, genellikle korku, endişe veya ani bir korku ile bir yerden hızlıca ve telaşla uzaklaşmayı ifade eden bir deyimdir.

Rusya savaşın ekonomik yükünü hafifletmek ve cephedeki insan gücünü artırmak için Kırgızlar gibi diğer Türkistan Eyaleti halklarına ağır vergiler, mali mükellefiyetler, zorunlu iş gücü olma ve cephe gerisi askeri hizmetlerde bulunma gibi ayrımcı uygulamalar dayatmıştır. Özellikle 1916 yılında alınan karar doğrultusunda, savaşta cephe gerisi işlerde çalıştırılmak üzere yerli halkların zorunlu askerliğe tabi tutulması, uzun süredir devam eden baskıları zirveye çıkarmış ve halkın sabrını taşırılmıştır.

1916 Ürkün Ayaklanması, bu sistematik baskılar ve sömürüye karşı Kırgız halkının verdiği bir özgürlük mücadelesi olarak ortaya çıktı. Halk hem topraklarını hem de kimliklerini koruma çabasıyla ayaklanmış ancak Rus ordusunun ağır silahlarla donatılmış birlikleri ve acımasız savaş yöntemleri karşısında büyük kayıplar vermiştir. Ayaklanma sırasında ve sonrasında yüz binlerce insan hayatını kaybetmiş, binlercesi Çin'e kaçmak zorunda kalmıştır. Bu zorlu koşullar altında gerçekleşen göç sırasında soğuk, açlık, hastalık ve saldırılar nedeniyle çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Ürkün trajedisinin ardından Kırgızlar önemli ölçüde kayıplar verdikleri için Kırgız nüfusu ciddi oranda azalmıştır. 1916 ayaklanması sırasında ve daha sonra 1917 yılında Çin'den Tenir-Too'ya (Tanrı Dağları) dönerken ölen Kırgızların sayısı hakkında değişik rakamlar ileri sürülmüştür. Konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında Rus kaynakları kayıp sayısını az göstermekle birlikte 37 bin (Sh. Batyrbaeva) ile 1 milyon (S.Kydyraliev) dolayında olduğu şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve ardından Sovyetler Birliği'nin kurulması, Kırgız halkı için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sovyet yönetimi, bölgede modernleşme ve ekonomik kalkınma projelerini hayata geçirirken, yerel kültürler ve diller üzerinde baskıcı bir tutum sergilemiştir. Kırgızistan'da modern altyapının kurulması, okulların açılması ve halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi olumlu gelişmeler sağlanmış olsa da bu süreç, merkezîyetçi politikalar nedeniyle milli geleneklerin ve dini kimliğin baskı altına alındığı bir dönem olarak da hatırlanmaktadır. Sovyetler Birliği dönemi, Kırgızistan'a karmaşık bir miras bırakmıştır. Bir yandan modernleşmenin kapılarını açarken, diğer yandan dini ve milli değerlerin korunmasını zorlaştırmıştır.

Ürkün ve Andican ayaklanmaları, Kırgız halkının özgürlük, eşitlik ve ata topraklarına sahip çıkma konusundaki kararlılığını simgelemektedir. Bu mücadeleler, halkın sadece fiziksel değil, aynı zamanda manevi ve kültürel olarak da direncini ortaya koymuştur. Ürkün trajedisi, Kırgız halkının hafızasında ve kimliğinde derin bir yer edinmiştir. Bugün bu olaylar, sadece geçmişin bir parçası değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir ders ve ilham kaynağıdır. Kırgızistan'ın bağımsızlık mücadelesi ve modern devlet yapısının temelleri, bu acılı fakat onurlu geçmişe dayanmaktadır. Ürkün ve Andican bağımsızlık ve var olma mücadelesi aynı zamanda diğer mazlum milletlerin bağımsızlık mücadelesinde ilham ve esin kaynağı olmuştur.

КАУНАКҢА

- Андижанское восстание // Казахстан. Национальная энциклопедия. — Алматы: Казак энциклопедиясы, 2004. — Т. I. — ISBN 9965-9389-9-7. (CC BY-SA 3.0)
- Булдаков В., Леонтьева Т. Война, породившая революцию: Россия, 1914—1917 гг.. — Москва, 2015. — 720 с
- Восстание 1916 года в Туркестане: документальные свидетельства общей трагедии: сб. док. и материалов Архивная копия от 22 мая 2021 на Wayback Machine / МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т всеобщ. истории РАН ; [сост., авт. предисл., вступ. ст. и коммент. Т. В. Котюкова]. — М.: Марджани, 2016. С. 88
- Ганин А. В. Последняя полуденная экспедиция Императорской России: Русская армия на подавлении туркестанского мятежа 1916—1917 гг. // Русский сборник. Исследования по истории России. Ред.-сост. О. Р. Айрапетов, Мирослав Йованович, М. А. Колеров, Брюс Меннинг. М., 2008. С. 152—214
- Глушченко, Е. А. Россия в Средней Азии. Завоевания и преобразования. — М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. — 575 с. — (Россия забытая и неизвестная. Золотая коллекция). ISBN 978-5-227-02167-0
- Жусуп Абдрахманов «1916 год. Дневник. Письмо Сталину» Фрунзе 1991.С.173
- Жусуп Абдрахманов «1916 жыл Кыргыз көтөрүлүшү.» - Фрунзе 1932.
- Кыяс Молдокасымов. «1916-й год. Архивные документы в Алматы» статья. 2016.
- Маляров В. Н. «Организация рабочей силы в тылу армии является государственной потребностью столь же необходимой и неотложной, как и формирование самой армии». // Военно-исторический журнал. — 2017. — № 4. — С.33—38.
- Оскон Осмонов - ответы на 100 экзаменационных вопросов. 49 - вопрос.
- Рыскулбеков, 1965: 8
- Сейсеканов Т. « Көлдөгү көтөрүлүш. »- Б., 2003.
- СРЕДНЕАЗИАТСКОЕ ВОССТАНИЕ 1916. https://old.bigenc.ru/world_history/text/4161229
- Тарыхый - документалдуу очерктер. Уркун. 1916 - Б., 1993
- Трагедия 1916 года: Девяносто пять лет со дня восстания. <http://www.fergananews.com/article.php?id=7003>
- Үсөнбаев К. «Кыргызстандагы 1916-жылдагы көтөрүлүш». - Фрунзе, 1967-ж.
- Центральная Азия в составе Российской империи. М., 2008. С. 223—224.